

## ЗА БЛИЗКОТО – ОТДАЛЕЧ, ЗА ДАЛЕЧНОТО – ОТБЛИЗО

### Разговор на Пламен Антов с Никита Нанков

Никита Нанков (1956, София) е българо-американски компаративист с докторат по американска и българска литература и сравнително литературознание (Институт за литература, БАН, 1989/1993) и PhD по сравнително литературознание и руска литература (двоен PhD, Indiana University, Bloomington, САЩ, 2006). Преподавал в университети в САЩ, Латинска Америка, Китай. Негови изследвания са публикувани в България, САЩ, Канада, Обединеното кралство, Италия, Холандия, Русия и Хърватия. Автор на две научни книги: „В огледалната стая. Седем образа на българския литературен селоград“ (София, 2001) и „Postmodernizam i kulturni izazov“ [Постмодернизъм и културни предизвикателства] (Загреб, Хърватия, 2004), както и на книги с художествена проза и поезия.

**П. А.:** *Като литературен изследовател си специално привлечен от Гео Милев. И ако за „българския“ ти период – преди да напуснеш България през 1992 г. – това е донякъде обяснимо, не толкова обяснима е тази продължаваща obsesia след като вече повече от три десетилетия живееш и работиш в съвсем различна среда. С какво те привлича Гео Милев?*

**Н. Н.:** Гео Милев е изключение в българската култура: поет; прозаик; преводач от немски, английски, френски и руски; журналист, пишец за литература, изобразително изкуство, театър, класическа музика, социални въпроси; издател на книги и списания за литература, изкуства и обществени проблеми; антологист; театрален режисьор и сценограф; полемист; домашен галерист; писмописец; рисувач; певец; войник; изобретателен като Чарли Чаплин, Бъстър Китън и Харолд Лойд в немите комедии; самоуверен фантазьор; с великолепно чувство за хумор; интелектуален несвъртник; човек с идеали и мисия – и затова смелчага; син на бог Хермес, вестоносец между българската и по-напредналите култури; портал към по-общия цивилизационен въпрос как по-малките и по-бедните култури се учат – и не се учат – от по-големите и напредналите. Но той е и българско правило: наивно самонадеян недоучил академичен учен от Лайпцигския университет. Гео Милев е златна мина за компаративиста, какъвто е моя милост.

По Гео Милев предстои огромна изследователска работа. Той няма научна биография; не са издадени пълните му събрани съчинения; малко поз-

нати са преводите му, най-обемната част от творчеството му, които трябва да се издадат двуезично – с оригинала и превода; не е издадена академично и дисертацията му за Рихард Демел. От стотина години комунистите и наследниците им след 1989 г. до голяма степен са монополизирали издаването на Гео Милев и изследванията за него, с идеологическа алхимия те са превърнали твърдите му убеждения в своя мека сила – проблем, който заслужава задълбочено проучване; ще е научен подвиг да се издадат в поредица томове всички критики за него, голямата част от които са трудно достъпни; научната библиография за Гео не е обновявана след 1984 г. Гео Милев е дал на българската култура много, а българската наука му се е отплатила с малко...

Академията работи през националните граници. На най-престижни международни форуми съм изнасял доклади за Гео Милев, публикувал съм статии за него в САЩ, Великобритания и Хърватия, а студията ми „Баснята за блудния син: Гео Милев, европейският модернизъм и българската лява критика“, написана в САЩ, е цитирана от литературоведи като Бойко Пенчев и Йордан Ефтимов. Повечето от трудовете ми за Гео Милев са писани извън България. Без книги в чуждите библиотеки, съчетани с материалите в България, няма как да се изучава Гео Милев.

**П. А.:** *Непосредствено след 1989 г. имаше повици да се преименува всичко, наречено на Гео Милев. Слава богу, не стана. Успя да оцелее през кратката, кризисна епоха на първосигналния антикомунизъм и дори излезе по-силен: именно тогава, очистено от идеологическите наслоения, името му засия с цялата си сила на най-яркия български модернист, най-мащабния модернизатор на българската култура.*

**Н. Н.:** Гео Милев е омонимно понятие. Единият, комунистическият Гео Милев, е създаден между 1925 и 1936 г. Това е единственото кохерентно повествование, обхващащо целия живот и цялото творчество на поета, повтаряно безброй пъти оттогава чак до днес. Според този идеологически мит Гео Милев започва със социално творчество, след това се полъгва по субективизма, идеализма и формализма на модернизма, но около 1922–1923 г. се завръща към реализма и социалните проблеми, прегръща пролетарските идеи и загива като мъченик за комунистическата кауза, а поемата „Септември“ е връхът на творчеството му, образец на социалистически реализъм. Другият, истинският Гео, е все още слабо познатият голям български и европейски интелектуалец, за когото сериозните изследвания, особено при социализма, са оскъдни и подминавани. Именно първият, апроприираният от комунизма Гео Милев се отрече след 1989 г. Лошото при това отхвърляне беше, че то ставаше не с научни доводи, а с идеологически крясъци.

Гео е най-убиваният по всякакъв начин български интелектуалец. И това е една особеност, по която интелектуалците изобщо и в частност

онези, които след 1989 г. заминаха за чужбина, се родят с него. Гео е актуален не само като научен обект, но и като българско възплъщение на мита за Касандра, Сократ и философа в алегорията за пещерата в „Държавата“ от Платон.

Нека в нашия разговор Гео да не е юбилеен, а наш приятел, за когото мислим често. При социализма юбилейни писания за него се бълваха в средата на януари (раждането му) и средата на май (изчезването му). Те имаха двоен, но не и научен смисъл. Първо, Гео беше вграждан в българския култ на мъченическата смърт и символното безсмъртие (като Ботев и Вапцаров). И второ, със „Септември“ той циркулираше като пророк в мита за вечното завръщане – цикличното умиране на лютото време (капитализма) и възсъздаването на сакралното време (комунизма), кръговрат, който обслужваше комунизма и претенцията му за последен, вечен социален строй.

**П. А.:** *Не съм съгласен, че „комунистическият“ наратив за Гео Милев е единственият цялостен; поне през последните 30 години такъв е наративът за модерниста Гео Милев – втората мощна фигура след П. П. Славейков, която европеизира българската култура. Мисля, че си жертва на непознаване на ситуацията в България след напускането ти. Но пък тъкмо това е интересно за мен и поводът за настоящия разговор: отстранената ти позиция, и в пространството, и във времето.*

**Н. Н.:** Има разлика между комунистическото и пост-комунистическото разказване. Комунистическият разказ покрива целия живот на Гео Милев. Той е сюжет с главен герой, перипетии и етични поуки; с начало, среда и край; повествование в поетиката на социалистическия реализъм. Това е обяснено в студията ми „Баснята за блудния син“. След комунизма няма цялостен сюжет, а научна аксиома за това как да се разбира творецът, а не целият живот на Гео(рги) Милев; тук има разнопосочни изследвания на втората част на живота му, а не класическо повествование.

**П. А.:** *Наред с трайния интерес към Гео Милев, дори само от заглавията на някои от последните статии в библиографията ти личи, че активно промисляш „българското“, българската историческа участ, засвидетелствана от литературата. Дали това не е някаква скрита, изместена форма на носталгия? Потвърждава го и фактът, че след продължително отсъствие през последните години се „завръщаш“ със зачетили публикации в българския академичен печат (включително и в *Studia Litteraria Serdicensia*), участия в конференции...*

**Н. Н.:** Носталгия няма. Българското го преосмислям като човек, свързан езиково, екзистенциално и всякак с България. Това е неизбежно за

интелектуалеца независимо къде е. Тази центростремителност е била балансирана с центробежни изследвания, навън от България. Българският ми магистърски тезис е за ранната семиотика на английския учен Айвър Армстронг Ричардс (Ivor Armstrong Richards). Комисията от двама професори англичисти в Софийския университет нямаше представа от проблема, поставиха ми четворка. Българската ми дисертация, писана предимно в най-голямата съветска библиотека, е за американска, английска, френска, руска, германска и българска литература. Почти четири години чаках да я защитя. От дванадесетте члена на Специализираната научна комисия по литература на Висшата атестационна комисия (институцията, присъждаща до 2010 г. научните степени и звания в различни дисциплини) се появиха седем и никой не беше прочел дори резюмето на този огромен труд, който беше нова дума в българската компаративистика и изследването на Едгар А. По изобщо. Защитата беше миш-маш от публична екзекуция и черна комедия. След напускането на България съм писал и изнасял доклади за руска, българска и американска литература, съветско и американско кино, американска живопис, екзистенциална и феноменологична философия, средновековна руска литература, постмодернизъм, жанра на дистопия-утопията, семиотика... Всяка дисциплина е подхранвала и е била подхранвана от другите.

**П. А.:** *Има един академичен виц: що е то американски университет? Отговор: където руски професори преподават западноевропейска литература на китайски студенти. Какъв е собственият ти опит като български преподавател в американски университет (още повече, че имаш и истинска „китайска връзка“ в академичната си биография)?*

**Н. Н.:** Този виц е смешен единствено в България. А в добър американски университет вицът би бил такъв: Що е български университет? Мясото, където български професори преподават българска литература на български студенти. Твоят оксиморонен виц улавя динамиката и мобилността на американската академия, а моят тавтологичен – статиката и консерватизма на българската академия. В американската академия съществува традицията на „кръстосаното опрашване“ (cross-pollination) – учените обикновено не остават в университета, където са получили доктората си, а търсят позиции в други институции. Така се поддържа размяната на идеи и опит. След като в САЩ направих втора магистратура, по постмодернизъм, и още един, двоен докторат, започнах да преподавам в американски университети. В България човек може цял живот да се учи и преподава в един и същи университет – до пенсия. И още по-лошо: когато българин с докторат от водещ чужд университет бива назначен в български университет, местните му колеги често го оглозгват жив. На защитата на българската ми дисертация известна дама професор, десетилетия пренаписвала историята на българската литература според политическите веения, изсъска в лицето ми: „Гласувах срещу Вас,

понеже сте в Америка!“ Още „певецът на селската неволя“ Елин Пелин, пародистът на кръга „Мисъл“, в разкази си „Лаборатория“ от началото на XX век представя какво става със загорелия да служи роду българскому след като е учил в чужбина. Това е и историята на Гео Милев и на колцина още български интелектуалци, които носят даровете на знанието в татковината, ала никой не им ще даровете. Местните бабаити, включително академичните, имат красиви определения за тях като „еничари“, „родоотстъпници“, „майкопродавци“, „соросоиди“, „харвардци“... (Това да ти напомня съдбата на философа в Платоновата алегория за пещерата?) През зимата на 2020 г. попитах тогавашния директор на Института за литература дали мога да бъда асоцииран в някаква форма с Института, не за пари, разбира се, а за обмяна на опит и идеи. Отговорът беше, че ръководството на БАН повелявало членовете на институтите на Академията на науките да бъдат единствено хора, живеещи в България. Моят тавтологичен виц говори и за българската ксенофобия към сънародниците, свързани с чужбина...

*П. А.: Известна е щедрата отвореност на американската хуманистаристика към европейската и руската. А как стои въпросът с „малките литератури“ като българската? Ти не си избегнал добре познатия път на български имигрант-професор: доколкото знам, си изкарваш хляба с преподаване на руска литература (специфична версия на цитирания по-горе виц, що се отнася до имигрантите от малките славянски нации).*

**Н. Н.:** Не съм преподавал руска литература, а руски творби в рамката на световната литература. В йерархията на славянските литератури в американската академия българската, македонската и белоруската литератури са на дъното, а на върха е руската литература. Най-често руска литература се преподава от руски и американски професори. Руските професори, често с докторати от „бръшляновата лига“, не са непременно добри. Като представители на най-видимата славянска литература и език те по условие получават бонус за своята „рускост“. Технологиите като изкуствен интелект, Microsoft 365 или ръководствата за техническо оформяне на ръкописи за публикуване са устроени така, че при текст на кирилица автоматично включват на руски и са нужни специални пренастройки, за да се избегне този автоматизъм. Понеже компаративистиката е мултилингвистична, мултидисциплинарна и мултитеоретична, тя преначертава границите на онова, което русистиката смята за свое академично и културно владение. Компаративистиката, която е немирна и провокираща, и русистиката, която е самоуверена и консервативна, не съжителстват добре. Компаративистиката тълкува руската литература по начини, които за русистиката са нежелано навлизане в нейната територия и тя често ги отхвърля, защото са непонятни за нея. Лъвовете – африкански и академични – са териториални същества. Затова е по-лесно да се публикува компаративистки анализ на руска литература в теоретично или компа-

ративистично издание, отколкото в русистко или славистично. Най-добрата критическа биография на Достоевски е петтомният труд на американеца Джозеф Франк (Joseph Frank). Мой анализ на Чехов два пъти е публикуван в престижна американска научна поредица за най-добрите тълкувания на дадени автори в последните десетилетия, но в Русия не проявиха интерес към този труд, на който не знам да има аналог... Русистиката от неруски автори не отстъпва на руската русистика, тя е различна.

**П. А.:** *Според твоите наблюдения доколко общата така наречена постколониална ситуация в хуманитаристиката е реално такава, тоест отворена към „малките“ литератури, респективно към „малките“ национални метаразкази, които тези литератури са разказали/изградили (не само през XIX век, но продължават според мен да го правят и днес)? Или е част от либералистката риторика, която само маскира продължаващ под нови форми неоколониализъм: глобализмът като траещо господство на западния разказ за света? И в тази връзка – защо българската литература не е интересна извън България (ако е така, според теб)? Може ли една „малка“ литература да бъде интересна? Как? И което според мен е не по-малко важно – трябва ли, ако то ще е с цената на някакъв конформизъм?*

**Н. Н.:** А защо българската литература да е интересна извън България? Отговорът е в първите две книги на „Пътешествията на Гъливер“ – Гъливер при лилипутите и при великаните. Промени ли се мащабът, уж нормалните норми стават ненормални. Ето два случая, чиито герои оставям безименни, за да се запази принципният характер на разговора ни. Първата история знам от Петър Увалиев, с когото се срещам в Лондон през 1991 г. Малко преди падането на комунизма, през 1989 г., водещ български литературовед на зряла възраст, искайки да емигрира във Великобритания, търси съвет и помощ от Увалиев. След като преподава за кратко в английски колеж, той се завръща в България. Пак в Лондон, по същото време, срещнах водещ български литературовед от следващото поколение, който беше на специализация в британски център за литературна теория. Неговите впечатления: те всички се познават; те не ни чакат. „Те“ са западните теоретици, а „ние“ сме току-що отървалите се от социализма източноевропейци и българи, които в собствените си представи сме теоретици. Двата случая илюстрират два алгоритъма на имиграцията. Първо, непознатият Друг се изфантазира само като решение на проблемите на Аза, сякаш Другият няма свои проблеми. И второ, поуката от „Пътешествията на Гъливер“ – илюзията, че ако си голям в България, си голям и извън нея. А третият алгоритъм е предубеждението: представителите на „великите“ нации получават личен бонус за принадлежността си към тази нация, а представителите на малките нации се възприемат като по-малоценни, докато не докажат обратното. Руските академични имигранти се радват на бонус заради „великата руска култура“

(и заради нефта и атомното оръжие), а постоянният епитет на България в англоезичните медии е „най-бедната и корумпирана страна в Европейския съюз“. Това е една причина, поради която нерядко талантливият българин хуманитарист тръгва от втора стартова позиция в съревнование с посредствен член на „велика“ нация.

**П. А.:** *Нека вметна и за дълбоката ксенофобия, особено в Европа (знам го от непосредствен опит). В САЩ по обясними причини такава предубеденост, мисля, отсъства; но там пък работи „железният“ закон на джунглата, органично чужд – или все още чужд на източния/български менталитет...*

**Н. Н.:** Предубеденост има и в САЩ; но това ще ни отклони от темата. По-важно е друго: има нации, които бързо се учат и прилагат наученото – Китай, Япония, Южна Корея, Тайван, Сингапур. А българската и руската нации се учат бавно. И резултатите в смисъл на просперитет са налице. Бързо развиващите се нации се ориентират към сферата на влияние на най-успешните страни – САЩ, Западна Европа. А България шизофренично се люшка между Европейския съюз и Руский мир...

**П. А.:** *Но не долавям ли в думите ти клопката на познатия западоцентризм: „ученето от“... Тъкмо това за мен е проблематичният казус. И тук съвсем не става дума само за икономическия просперитет като абсолютна ценност (което само по себе си не е безвъпросно). Контекстът е много по-широк, скрито манипулативен в основата си. Когато казвам „признание с цената на конформизъм“, имам предвид и това, че днес голяма международна награда – „Букър“ или „Нобел“ – се печели с конформистка, политически „правилна“ книга, написана според определени правила, които диктуват (или поне очакват) онези, които раздават наградите. Това е само един от примерите за мекия, подмолен, красиво маскиран неоколониализъм.*

**Н. Н.:** Ако приемем, че смисълът се създава от характеристиките на интерпретатора в срещата му със знака (има и други теории), проблемът законформизма или отпада, или се преформулира. Отпада, тъй като „западоцентризм“ означава значенията на Запада. И колкото по-богат и силен е Западът, толкова повече начини има да разширява сферата си на влияние и своите смисли. А преформулирането е как „малките“ метаразкази се отнасят към „големите“, как те се защитават от „конформизма“ и неоколониализма. При срещата на малък, беден и изостанал Аз с голям, напреднал и богат Друг, Азът се осмисля с парадокса „Колкото съм по-зле, толкова си ми е по-добре.“ Азът си въобразява, че знае как се живее – той е етичен, близо до истината на природата, любящ, носител на „традиционните

ценности“, всичко знаещ за това, което не знае, щастлив. Според него Другият е рационален, студен, алчен, неморален, незнаещ в знанието си, нещастен. Гергана към везира в „Изворът на Белоногата“ от Петко Славейков: „Стамбул е, аго, за мене / тук, дето аз съм родена“. В „До Чикаго и назад“ Алеко, чиято България показва на Чикагското изложение грънци и опинци, се обръща назидателно към американците, задвижили и осветили с електричество огромните си градове: „Е, ами кога ще живеем?“ В писмата на младия Гео Милев от Германия и Англия: там е добре, но в Българийката си е най-добре, ний не сме на долния басамак; дисертационните му патимии в Лайпциг (и споровете му с Константин Гълъбов) са показателни: германските му професори не разбират от германска литература, разбира я единствено той. В „Родина“ на Вапцаров: „А нейде живота пулсира / [...] / А моят народ / работи, / умира, / както в дълбоката / бронзова ера. / Аз пак те обичам, / родино на Гоце и Даме, / защото израснах, / защото закрепнах във Теб.“ Тодор Живков през 1963 г.: да се забранят „изкълчените“ западни танци, та българската младеж да зарипа енергични родни танци на основата на ръченицата. Георги Джагаров в „България“: „Земя като една човешка длан... / Но ти за мен си цяло мироздание“. Същият алгоритъм у Достоевски в „Зимни бележки за летни впечатления“: французите са лицемерни лъжци, англичаните са алчни печелбари, а ние, руснаците, ще спасим и водим човечеството с руското православие. Парадоксът „добре съм си, понеже съм зле“ се изразява в жанрове, които представят не обективен, а субективен, фантастичен поглед към света – предание (Славейков), пътепис (Алеко Константинов, Достоевски), писмо и самонадеяна наивност (Гео Милев), лирика (Вапцаров, Джагаров), монологична фантасмагория на вожда (Живков). И пак за „конформизма“: и ние като Гергана – „свидна ми мала градинка“, сака да не загубим добродетелите си, да не се покорим и покварим от чуждото...

При постколониалната хуманитаристиката е добре да се имат предвид няколконеща. Първо, това е реална мощна тенденция в американската академия, която носи големи резултати, но е и реторика, маскираща неоколониализъм. Второ, България в контекста на постколониалните изследвания може да се разглежда като постсоциалистическа. Да отидем и по-назад. Половината от историята на България преминава под външна власт – под византийско влияние и васално положение и под контрол на Османската империя. Детайлите за тези 650 тъмни години са известни най-вече на тесните специалисти. Това самоубийствено историческо и културно българско незнание прави страната неспособна да се учи от опита на други постколониални общества и да се представя убедително пред света. В резултат дори най-талантливата българска литература трудно става видима извън страната. Трето, Западът с колониалното си минало има предостатъчно научни проблеми с бившите си колонии, за да е втрънчен в зоната на съветското влияние, където България е дребна част.

Четвърто, България, сравнена с огромни бивши колониални региони, е миниатюрен проблем. Пето, меката сила на постколониалните изследвания – искрени или реторично-лицемерни – се базира на твърда валута, която съответните страни влагат в академията, за да бъдат изследвани и да излагат свои наративи. Шесто, България като държава няма стратегия да стане интересна за по-широкия свят, а чака някой да открие „величието“ ѝ. Какъв е българският национален наратив, който се предлага на света? – не знам... Твоят страх от „някакъв конформизъм“ като цената да бъдеш забелязан ми се струва проява на това самомнително и – нека го кажем болезнено честно – à la Суифт смешно „величие“.

И все пак – оптимистично – българите, родени след падането на социализма в отворена културна среда, имат възможности да правят България забележима. *Venit felicior aetas*, както би казал Хораций в един античен постмодерен пастиш на Вергилий.

**П. А.:** *Лично аз не бих сложил толкова лесно, безвъпросно Славейковата Гергана до тезисите на Т. Живков; мисля, че това са факти от различни редове. Че в този случай, както и при Достоевски, става дума преди всичко за национално-културни, дълбоко вкоренени „образи на свят“ и би било опростен телеологизъм те да се иронизират като „изостанали“, „неправилни“ от гледна точка на някакъв друг, който в определен момент изглежда, че се е оказал по-ефективен – икономически... Но да се върнем към актуалната „хоризонтална“ ситуация. Как изглежда съвременното българско литературознание откъм Америка, от глобална дистанция? Впрочем следиш ли научния живот в България днес? В епохата на масовите комуникации това не би трябвало да е проблем. Все пак твоите текстове, а и отговорите ти тук оставят усещане, че представите ти за ситуацията в българската наука някак са замръзнали в началото на 90-те, когато си напуснал България. Вече 33 години не си тук. Това може би е проблем, но със сигурност е и обратното. Такова продължително отсъствие те вади извън контекста. Но от друга страна, това не е ли и предимството на отстранения поглед, на едно феноменологистко съзиране на неща, които ние, потопените в динамиката, не забелязваме? От тази отстранена позиция има ли нещо най-важно, случило се в българската литература, което да се забелязва отвън?*

**Н.Н.:** Българската българистика често страда от хюбрис: мисли си, че е центърът на академичния свят, докато всъщност е малка и затворена. Мойратата на изследванията обаче е, че те нямат национални граници. И немесисът е, че българските постижения остават слабо видими извън страната.

Изходните позиции на всичките ти въпроси са две: първо, българоцентричност – качествена българистика се правела единствено в Бълга-

рия; и второ, че мненията, слуховете и общите представи били по-верни от фактите. Това е същото консервативно етноцентрично и научно подозрително предубеждение, което споменах при русистиката. Българската академия като че ли още не е осъзнала съществуващия от десетилетия факт, че има българска диаспора, както и българска интелектуална диаспора. Един от проблемите, пречещи българската литература и култура да бъдат интересни извън България е, че академичите в страната и извън нея не се познават достатъчно. Нека обърна въпроса ти: а в България знае ли се какво прави българската интелектуална диаспора в чужбина?

Когато се говори за случилото се с българската литература през последните три и половина десетилетия, аксиоматично се приема, че това случване е само в България. А се пропуска фактът, че веднага след падането на социализма към американската академия се устремиха много млади хора от Източна Европа и голяма част от тях започнаха да изучават постмодернизма там, където той се случваше от поне 45 години. (След Втората световна война група млади литератори, противопоставяйки се на модернизма на Т. С. Елиът, започват да се наричат постмодернисти. Да не забравяме и фигури като Борхес, които под друг етикет също творят постмодернизъм десетилетия преди официалното назоваване на постмодернизма...) През 1970-те и 1980-те години, когато в България партизански се промъкваше опростен руски формализъм и структурализъм, в Америка и Западна Европа имаше взрив от творчески и изследователски постмодернизъм във философията, архитектурата, литературата, киното, изобразителните изкуства, обществените настроения. Знаейки това, е редно да се запитаме дали източноевропейските и българските интелектуалци, упражняващи и изучаващи постмодернизма извън България, участват в културните процеси на родните си страни. Да, в България през 1990-те години започва силно постмодерно движение в литературата. В книгата си „Поезията на 1990-те: Българско и постмодерно“ (2010) ти умно изучавах българския поетически постмодернизъм от 1990-те. Но нека помислим и за въпроса как и доколко се появяват книгите, списанията, архитектурата, институциите, обществените настроения и какви ли не още постмодерности в България. Отговорът ми като компаративист е: появяват се както и другите западни влияния преди това – идват с огромно закъснение; пристигат в откъслечен и силно опростен вид; траят кратко; и не раждат разнообразните плодове, които има там, където постмодернизмът е възникнал и се е развивал. Ненаучна фантастика е да се мисли, че българските академични интелектуалци в САЩ са по-неподготвени в постмодернизма от колегите им в България.

**П. А.:** *Всъщност целият патос на моите занимания с българския постмодернизъм е малко по-различен: важно ми е автохтонното му, спонтанно самозараждане далеч преди 1990-те; през 90-те се появява само теоретичното мета-съзнание и то действително е стимулирано отвън –*

в двойния смисъл на „отвън“, културния и дискурсивния: от постструктуралистката философска теория, предимно френската и далеч по-малко американската. – Но в случая, както казах, ми е важен вашият „отстранен“ поглед към българските академични реалности през последните три десетилетия. Как изглеждат те отдалеч?

**Н.Н.:** Как се вижда българското от разстояние, през скептични очила? Ще спомена само нелицеприятни неща – за чудесните постижения, плодове на свободата, информацията и размислието, които също са видни, тук няма да говоря – за живите автори или добро, или нищо. Критическият поглед отвън причинява сърдечна кървяща болка – по изцелителната рецепта на Веселин Ханчев: „и мислите да правят в тебе рани, / мъчително и дълго да тежат“. Централни културни институции – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София, библиотеката „Иван Вазов“ в Пловдив, Президиумът на БАН, сградата, където е Институтът за литература и още няколко други института – са машина за връщане в миналото. Сиромашия и занемареност, ленивост и мръсотия, топящ се научен потенциал. Липса на стратегически инвестиции в най-ценното – човешкия интелект. Вазов в „Елате ни вижте!“ е прозрял в бъдещето: „Зла бедност! Неволя!“ Най-голямото изтичане на мозъци става в най-безмозъчните страни. Според Стивън Коткин (Stephen Kotkin), водещ специалист по история на Русия и сталинизма, около 2017 г. по 20-30 000 висококвалифицирани руснаци напускат Русия всяка година. Всеки 4-ти или 5-ти българин е емигрант... Публичната библиотека в академичното градче, където живея, е по-модерна, по-голяма и вероятно по-богата от Университетската библиотека на Софийския университет (годишен бюджет седем милиона долара, 153 служители). Библиотеката на тукашния университет, една от най-големите университетски библиотеки в САЩ, е по-голяма от българската Национална библиотека. Преоткрих българското безхаберие в малка латиноамериканска страна, където преподавах в най-добрия им университет шест години. Сходството беше шокиращо – и отрезвяващо. Но това джудже има огромно предимство пред България – испанският език като *lingua franca*...

Други академичности, които забелязвам в България: Литературознанието се е феминизирало. Научните списания са намалили обема на приеманите статии – вероятно за лесно трупане на „научен актив“ и издигане в академичната йерархия. Конферентните изказвания също са къси – 15 минути. Научните сборници публикуват почти неразвити доклади. (В САЩ ако конференцията е с 300 участника, статии по докладите представят 50, а двама редактори отсяват за сборник 20.) Литературоведското писане често е в неопределената зона между медийния и академичния дискурс. Университетите са повече от професорите, а професорите – от студентите. Ректори с шестцифрени заплати, в чиито класни стаи има по двама-трима студенти. Безброй литературни награди. Уви, интернет не позволява следене на бъл-

гарската литература. Отдавна е време да се качат онлайн всички най-добре издадени съчинения на българските класици, основните трудове по тях, а защо не и огромен брой от художествените и научните книги, излизащи в България? Говорим ли и за видимост на българското извън България, нека не забравяме и българското, което е извън България – защо например Институтът за литература не започне да издава поредица с научни и други текстове, писани извън България за България? Така въпросът ти как се вижда България отвън ще бъде отговарян с много гласове и непрекъснато, което ще е един полезен критически коректив, ако искаме нещата да вървят към добро.

**П. А.:** *Да отдалечим още повече фокуса. Китай е новият/бъдещ глобален хегмон. Имаш преподавателски опит в китайски университет. Как изглежда съвременният китайски студент по литература? Каква литература се преподава там? Как? Забелязва ли се някаква драстична разлика с американските университети?*

**Н. Н.:** Преподавах седем години в китайско-американския университет Wenzhou-Kean University, който отвори врати през 2012 г., и можах да видя как расте един академичен институт, появил се под патронажа на Председателя Си Цзин-пин. Глобална визия, много пари, чудесни сгради и градини, изникващи като във вълшебна приказка от нищото, международен професориат, американски академични програми, преподаване на английски, пищни академични церемонии, свръхамбициозни и приятелски китайски студенти.

Китай, който познавам, е стар и нов. Пейзажът се мени за седмици – не нови сгради, а нови квартали и райони. Един току-що сътворен от грижовен демиург оптимистичен свят. Но и старото, потискащото е навсякъде. Ново-старо е и съзнанието – айфони, молове, BMW-та, влакове, летящи с над 300 километра в час, и... конфуцианство, патриархалност, суеверия, почернели от работа мили хора. Увеселителен парк в града започва с музей на победната комунистическа революция, след което се преминава в района на музика, хапване и динозаври в естествен ръст. В детската градина в комплекса, където живееш, малчуганите играят под пилон с китайското знаме. В новите квартали няма свободно играещи деца – те са в училище или на частни уроци. Учебната система в Китай е стриктна, конкуренцията – безмилостна, знанието, както и в традиционен Китай – път към социален успех и мобилност нагоре. Много от учениците живеят по цяла седмица или месец в огромни училищни комплекси и се връщат у дома си само през уикенда. Наблюдават ги учители и камери. Четенето на извънучебна литература и близостта между момче и момиче се санкционира – пречи на ученето. Английски се изучава от началното училище, но той не е начин на живот, а за изкарване на бележки. В гимназията има два учебни потока – по точни науки (престижният) и хуманитарни науки (непрестижният). За да се по-

стъпи в университет, в последните години в училище младежът се готви за държавния изпит (гао као), който е национално събитие в началото на юни, съревнование между десет милиона участници. С една допълнителна точка на изпита ученикът изпреварва хиляди съперници. Режимът на подготовка е жесток – няколко години учене по 10, 12, дори 14 часа на ден. От резултата от изпита зависи в какъв университет – престижен, среден или слаб – ще влезе младежът и следователно социалната му реализация. Гао као е битка на живот и смърт – и мнозина прегарят физически и психически. Сред над хилядата студенти, които имах, нито един не беше доволен от резултата си на гао као. Често работех от първия ден с младежи с убито самочувствие, които се страхуват да говорят на английски, понеже този език им е бил преподаван на китайски и те изобщо не са го говорели. Обещавах им, че за по-малко от един семестър ще открият колко са добри – и в повечето случаи така и ставаше. В края на първия семестър повечето студенти можеха да четат статии по техен избор във водещите американски или британски медии и да говорят по тях без записки по 15–25 минути. Във втората година най-добрите ми студенти вече вземаха специализирани и индивидуални курсове, в които четяхме Бахтин, Фуко, Августин, Сартр и академична история на западния модернизъм. Студентите можеха да говорят по 50 минути без записки – разбира се, с огромна подготовка у дома. Преподавал съм курс по „Държавата“ на Платон за студенти след първи курс и нагоре – четири устни конферентни презентации по 20 минути, без записки, с дискусии, четири кратки есета от минимум две страници, голямо есе от минимум десет страници в края на семестъра. В курсовете ми по литература се пишеха по четири есета, задължително с пренаписване, общо по около 20–30–40 страници на семестър, което е повече от изискванията за докторантско курсово есе в топ университетите. Най-добрите ми студенти тайно са плакали, готвейки се за моите курсове, но взимаха още курсове с мен и ме препоръчваха на другите студенти. Вече бях напуснал университета, когато в две последователни години първенецът на випуска (*valedictorian*) в прощалната си благодарствена реч при дипломирането строеше изказването си около неща, научени в мои курсове. Най-паметното, което ми каза студент, когато завърши учението си, беше: „Най-важното, което научих от Вас, е как да бъда имигрант“. Продължавайки образованието си в най-добрите американски университети, на студентите ми им беше лесно, понеже бяха подготвени за подобна работа още в Китай. Китайските студенти, особено момичетата, са работливи, дисциплинирани и с високи цели. Момчетата, патриархално облагодетелствани, работят по-малко, понеже се мислят за по-добри от момичетата по условие – което в действителност не е така. Родителите много често са с ниско образование, но са успели да се замогнат и децата им мечтаят за Харвард – рязък контраст между поколенията. Около 80% от студентите в университета, където бях, продължават с магистърска степен в САЩ, Великобритания, Австралия, мнозина взимат докторати. Мои студенти вече

са с PhD и са преподаватели в американски университети. За учебния успех на тази студенти помага и шестцифрената сума, която семейството им осигурява, за да завършат образованието си на Запад, нещо, което не беше така в началото на 1990-те, когато мои приятели китайски студенти и през зимата носеха обувките на босо поради бедност.

Постъпвайки в университета, китайските студенти имат елементарни знания по литература – преподавано им е „какво иска да каже авторът“. Вкусът им се определя от учебници, поп култура и поучителни разкази от следния вид: собственик на компания се преоблича като чистач, разбира, че менажърът краде заплатата на един честен работник, разкрива самоличността си, уволнява менажера и на негово място назначава работника. Студентите по английска филология са мислели, че ще станат учители по английски или преводачи. Вместо да четат оригиналните творби, някои се опитват да карат леко с готови „анализи“: Хамлет е ренесансов интелегент, който се бори с феодалния си чичо Клавдий; Кармен е работничка, а любовникът ѝ дон Хосе е от феодално-католическата класа, тяхната любов е класова борба. В моите курсове мнозина откриваха колко е сложно и сладко да се чете сериозна литература и теория, развиваха вкус към високото изкуство и култура. Усетили дарбите си, птичките забравят ужилванията от гао као, разперват крилца и политат...

**П. А.:** *Картината, която описваш, безспорно звучи интересно и екзотично. Но лично на мен тя ми звучи най-вече антиутопично – пълна дехуманизация, превръщането на човека в социален киборг; ще съм щастлив да не я доживея в България. – Накрая бих искал за кратко да напуснем академичното поле, да погледнем към Никита Нанков поета. Винаги съм смятал, че твоята поезия е един от най-радикалните неоавангардистки жестове в българския постмодернизъм на 90-те, за жалост, сравнително малко позната поради физическото ти отсъствие от България. (Впрочем подозирам, че поне частично оттук иде и специалната ти връзка с Гео Милев.) Ти напускаш България в разгара на постмодернизма. Но самият ти си един от много интересните поети от така нареченото поколение на 1980-те. Излезлите ти книги са радикален образец на постмодерен пас-тиш. (Казвам „излезлите“, защото зная, че имаш и непубликувани.) Но как самият ти преценяваш мястото си в българската поезия? Съществуват ли съзнателни, мета-осмислени пресечни точки между поетическата ти практика и научната?*

**Н. Н.:** Въпросът съдържа няколко подвъпроса. Първият е как се осмисля литературната история като дисциплина. Българската литературна история се пише по поколения: възрожденско, първи модернисти, втори модернисти и т. н. Не знам да има иманентна история на българската литература. През годините, които прекарах в Института за литература, се говореше

за създаване на историческа поетика на българската литература. Не знам дали се осъществи – трудолюбието на българина се изчерпва със запретване на ръкавите. Май „Тезиси по историята на новата българска литература“ плюс някои други статии на Никола Георгиев са единствените скици за литературна история, в която българската литература следва собствените си вътрешни закони. Не ми е известно дали тези скици са се превърнали в разгърнато изследване. Литературна история на поколенията е незадоволителна, понеже подменя вътрешния литературен процес с хронологично-биологичен. Един пример: Георги (Жоро) Рупчев е роден година и три месеца подир мен. Напуска ни през 2001 г. Аз се захва с поезията през 2002 г. Жоро пише поезията поне трийсетина години преди мен. Той е модернист, а аз – божествен постмодернист. Според поколенческата литературна история и определението на поколението на 1980-те излиза, че Жоро ми е баща...

Вторият въпрос е за моя спонтанен-фонтанен постмодернизъм. От гимназията чак до времето ми в Института за литература публикувах и излагах карикатури и рисунки. (Като ученик често ме изправяха в ъгъла, понеже в час разправях смешки зад гърба на учителя.) В края на 1970-те и началото на 1980-те години пишех сценарии за анимационни филми. Английската филология така ме разочарова, че исках да стана сценарист, художник и режисьор на анимационно кино. През 1980 г. издържах изпитите по рисуване във ВИТИЗ (днешният НАТФИЗ), но уважаемата комисия ме скъса на последния изпит – по обща култура. Не ми помогна това, че бях спечелил специалната награда „Боян Пенев“ на Софийския университет за научен студентски труд, националната Първа награда по литературознание и че вече бях публикувал голяма статия във водещото тогава литературоведско списание „Литературна мисъл“. И сбогом, анимационна режисура! В средата на 1980-те години написах три книги с приказки и две пиеси – детски и за възрастни, които бяха отхвърлени от издателствата, телевизията и Студия за анимационни филми. Книгите излязоха едва 15–20 години по късно – „Празни приказки“, „Най-поякога“ и „Триднев“. Доста от тези приказки – един периферен жанр в българската литература – бяха неосъзнато постмодерни. През социализма така не се пишеше. Трябваше да отиде в Лондон през 1991 г., да гледам Монти Пайтън и сатиричното телевизионно предаване *Spitting Image*, за да се почувствам у дома си и да разбере какво бях писал. През 2002 г., на много зрели години, ме посети незнайно как и поезията. Най-напред стихотворения и поеми, които ти определяш като постмодерни пастиши. Един обемен том с тази поезия се надявам да излезе под заглавието „Ето така – Обреченост на думите“, десетилетия след написването. След 2006–2007 г. опитах неокласически стихотворения, усложнени версии на традиционната римувана силаботоника. Те влязоха като първа част в книгата ми „Аметисти & Ахати“ (2018). А втората част е неоавангард – експеримент да се създаде лабораторно авангардна българска поезия, която почти не се е случила на практика. Концепцията на тази книга

(с много сложен дизайн) е, че поезията на XX век се взира в поезията на XXI век и обратно. Около 2016 г., в Китай, ме съблазни недолюбваната от мен свободна поезия и прописах при пълна смяна на личността – по пол (станах жена), националност (бях от Китай, използвах разкази на мои студенти), възраст (подмладих се трикратно). Оформи се и друга книга – „Тя & Той: Енциклопедия в 6 тома“, стихотворения и поеми, писани около 25 години. И проект за още една поетична книга – „Нансенс: Кармата на макарата Макар“ – Нанковски нонсенс. Имам материал и за една голяма книга с проза – „Сонатини за лява ръка“, най-вече пародии.

Има ли мета-осмислени пресичания между поетическата и научната ми практика? Ето пример: започнахме със сериозния Гео, да завършим с веселия Гео, с пародия на поемата „Септември“ в ерата на консуматорството: „Scott като Scott като Scott като Scott като Scott – / хиляди, милиони, милиарди, маса, народ!“ Не се мисля нито за учен, нито за поет. Ако напиша добър научен или художествен текст, съм учен и писател, ако текстът не е добър – не съм учен и писател. *The rest is silence.*

Ноември 2025